

Internship Model Development for Community Management Students Faculty of Management Science, Silpakorn University¹

*Thitima Vechpong*²

*Tipsuda Putjorn*³

*Attaphol Wachirasirodom*⁴

Received: August 25, 2011

Accepted: October 5, 2011

Abstract

This research's purpose is to study Internship Model Development for Community Management Student Faculty of Management Science, Silpakorn University, using action research. The target group was 98 of third year students, who had been sent to do internship at Nongsala District, Cha-Am, Phetchburi Province for 2 semesters. The results were as follows. Internship Model included 3 phases as follows: 1) Input Factors, which were used for student understanding by thinking and practicing in the class, such as interview, transcribe techniques, substance analysis, community map making, community behaving, how to write and present project, helpful activities; 2) Developing Processes, which were the cooperation by working with people in community to create practical development plan, were the learning patterns including Learning by doing, Brain Storming, Group Discussion; and 3) Output Factors were information for community development as community database, community map, and the practical Nongsala District development plan; whereas the organized teachers had responsibility for advising theory and practical parts to students, likewise coordinated with studied community.

Keywords: internship, community management, action research

---

¹ Research Articles

² Lecturer at Faculty of Management Science Silpakorn

³ Lecturer at Faculty of Management Science Silpakorn

⁴ Lecturer at Faculty of Management Science Silpakorn

การพัฒนาารูปแบบการฝึกภาคสนามของนักศึกษาการจัดการชุมชน คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยศิลปากร¹

จิตติมา เวชพงศ์²
ทิพย์สุดา พนมจร³
อรรถพล วชิรลีโรดม⁴

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาการพัฒนาารูปแบบการฝึกภาคสนามของนักศึกษาการจัดการชุมชน คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยศิลปากร ด้วยการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action research) โดยมีนักศึกษาศาสนาวิชา การจัดการชุมชน ชั้นปีที่ 3 จำนวน 98 คน เป็นกลุ่มเป้าหมาย ในการฝึกภาคสนาม ด้วยการลงพื้นที่ศึกษาชุมชนตำบล หนองศาลา อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี เป็นระยะเวลา 2 ภาคการศึกษา ผลการศึกษาพบว่า รูปแบบการฝึกภาคสนาม ประกอบด้วย 3 ระยะ คือ 1) ปักจายนำเข้า เพื่อสร้างความเข้าใจ ด้วยการจัดการเรียนการสอนเน้นให้นักศึกษาคิดและ ทำอย่างเข้าใจขณะฝึกปฏิบัติในห้องเรียน ได้แก่ เทคนิคการสัมภาษณ์ และการถอดเทป การวิเคราะห์เนื้อหา การทำ แผนที่ชุมชน การวางตัวเมื่อเข้าชุมชน การเขียนโครงการและขั้นตอนการเสนอโครงการ และรูปแบบงานต่างๆ ที่ ช่วยเหลือชุมชนได้ 2) กระบวนการพัฒนา เพื่อสร้างการเข้าถึง ด้วยการลงไปปฏิบัติจริงในพื้นที่โดยอาศัยความร่วมมือ จากบุคลากรภายในชุมชนเพื่อให้เกิดการสร้างแผนพัฒนาที่สามารถใช้ประโยชน์ได้จริง ด้วยการจัดการกระบวนการเรียนรู้ แบบเรียนรู้จากการลงมือกระทำ (Learning by doing) การระดมความคิด (Brain storming) และการอภิปรายในกลุ่ม (Group discussion) และ 3) ปักจายนำออกเพื่อการพัฒนาชุมชน จากข้อมูลพื้นฐานของพื้นที่ แผนที่ชุมชน และแผน พัฒนาตำบลหนองศาลาที่ใช้กับชุมชนได้จริง โดยอาจารย์ผู้ควบคุมการจัดการเรียนการสอน มีบทบาทสำคัญในการให้ ความรู้คำแนะนำในภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติแก่นักศึกษา รวมทั้งประสานงานกับพื้นที่ที่ศึกษา

คำสำคัญ: การฝึกภาคสนาม การจัดการชุมชน การวิจัยเชิงปฏิบัติการ

¹ รายงานการวิจัย

² อาจารย์ ประจำสาขาวิชาการจัดการชุมชน คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยศิลปากร

³ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจำสาขาวิชาจัดการชุมชน คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยศิลปากร

⁴ อาจารย์ ประจำสาขาวิชาจัดการชุมชน คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ความเป็นมาและความสำคัญ

การพัฒนา รูปแบบการเรียนการสอน ในระดับอุดมศึกษานั้น นับเป็นภารกิจของผู้สอน ที่ต้องปรับปรุงการจัดการเรียนการสอนให้ทันสมัย และสอดคล้องกับสถานการณ์ทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจาก รูปแบบการเรียนการสอนนั้นไม่สามารถหยุดนิ่งได้ จึงต้องมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องเป็นพลวัต อีกทั้งยังเป็นการท้าทายของผู้สอนที่จะต้องผลิตบัณฑิตที่มีคุณลักษณะตามที่หลักสูตรกำหนดไว้และสามารถนำความรู้ความสามารถไปใช้ในการทำงานในอนาคตได้ นอกเหนือจากการพัฒนาเพื่อทันสมัยแล้ว การจัดการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 นั้นยังกำหนดให้ยึดหลักการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง การเรียนรู้ด้วยการแสวงหาความรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต การส่งเสริมการคิดอย่างมีวิจารณญาณ และความคิดสร้างสรรค์ ตลอดจนการให้ความสำคัญต่อการดำรงรักษา สืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย และศิลปวัฒนธรรมของชาติ โดยกำหนดไว้เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้และหลักสูตรการเรียนการสอนด้วยเหตุนี้ สถานศึกษาจึงต้องปรับเปลี่ยนการจัดการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับหลักการเรียนรู้ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติฯ โดยเฉพาะสถานศึกษาที่จัดการศึกษา (พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542) ดังนั้นการพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน จึงต้องคำนึงถึงการบูรณาการเป้าประสงค์ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ที่เน้นการจัดการเรียนการสอนแบบเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง

สาขาวิชาการจัดการชุมชน คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยศิลปากร เปิดทำการเรียนการสอนเมื่อปี พุทธศักราช 2545 โดยกำหนดให้นักศึกษาที่จะสำเร็จการศึกษาหลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการชุมชน ต้องลงทะเบียนเรียนไม่น้อยกว่า 132 หน่วยกิต โดยรายวิชาที่นักศึกษาลงทะเบียนเรียนนั้นมีเนื้อหาที่ครอบคลุมทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ ทั้งนี้วัตถุประสงค์ของหลักสูตรที่บูรณาการความรู้ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติเพื่อให้นักศึกษาสามารถนำความรู้จากทฤษฎีไปปรับใช้ให้ได้จริงกับชุมชนและสังคมได้ ซึ่งความโดดเด่นของหลักสูตรนี้คือการกำหนดให้นักศึกษาเรียนวิชาฝึกปฏิบัติการจัดการชุมชน รายวิชา 763 291 ภาคสนาม 1 และ 763 292 ภาคสนาม 2 โดยมีวัตถุประสงค์ในการ

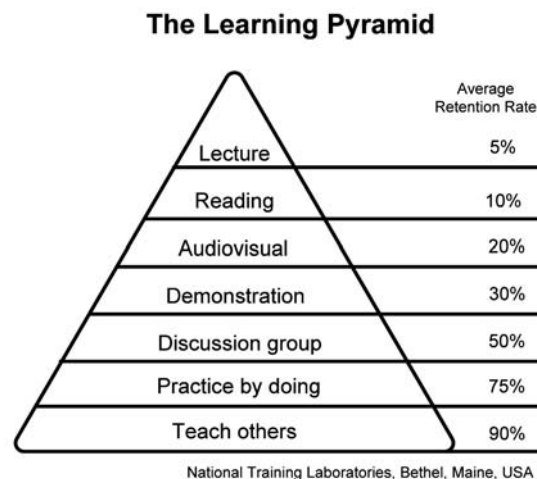
ฝึกงานภาคสนามในลักษณะการวิจัยพัฒนา โดยการทำงานแบบโครงการที่ผ่านความเห็นชอบจากอาจารย์ผู้ควบคุม งานภาคสนาม 1 เป็นการปฏิบัติงานการสำรวจปัญหา วิเคราะห์ปัญหา และกำหนดความต้องการของชุมชน การฝึกงานภาคสนามในขั้นตอนการปฏิบัติงานวางโครงการ กำหนดรูปแบบระบบงาน และขั้นตอนการทำงานเป็นแผนปฏิบัติการชัดเจน และเพื่อให้การจัดการเรียนการสอนในรายวิชาภาคสนามสามารถเสริมสร้างและพัฒนาศักยภาพของนักศึกษาสาขาวิชาการจัดการชุมชน ให้มีทักษะ ประสบการณ์ และสามารถประยุกต์ใช้ทฤษฎีเพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับชุมชนท้องถิ่น อันสามารถนำไปสู่การสร้างข้อเสนอแนะทางการพัฒนาในรูปแบบแผนการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นได้ นั้นมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพัฒนารูปแบบการเรียนการสอนให้เหมาะสมยิ่งขึ้น

คณะผู้วิจัยพยายามแสวงหาหนทางเพื่อทบทวนและหาแนวทางการพัฒนารูปแบบการเรียนการสอนในอนาคต เพื่อให้บรรลุเป้าหมายตามวัตถุประสงค์ของการเรียนการสอนและเพื่อให้การเรียนการสอนเกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากขึ้น อันจะเกิดผลดีโดยตรงแก่นักศึกษาที่เป็นผู้เรียน และยังเป็นการพัฒนาอาจารย์ผู้สอน

จึงเห็นความสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการด้วยแนวคิดของเชียร์ (Cher, 2009: 9) ซึ่งกำหนดกระบวนการวิจัยตามขั้นตอน ด้วยการปฏิบัติและการประเมินผล หลังการประเมินผลมีกระบวนการต่อเนื่องสู่การเกิดผลสะท้อนกลับของการปฏิบัติ แบบเกลียวหรือก้นหอย ที่มีการปรับปรุงการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง และเพื่อสร้างรูปแบบการลงภาคสนาม 1 และภาคสนาม 2 ให้มีความเหมาะสม จึงได้วางแผนในการกำหนดขั้นตอนการดำเนินงานทั้งในส่วนของการเรียนในห้องเรียน และการลงพื้นที่ศึกษาชุมชนอย่างละเอียด เพื่อควบคุมกระบวนการและการประเมินผลของแต่ละขั้นตอนให้สามารถกำหนดเป็นรูปแบบการลงภาคสนามที่เหมาะสม ทั้งนี้เพื่อให้รูปแบบที่สร้างขึ้นมีประสิทธิภาพในการนำมาใช้จริงมากขึ้น จึงได้กำหนดให้มีการพัฒนารูปแบบการลงภาคสนามด้วยการทดลองใช้อีกรอบปีการศึกษา เพื่อตรวจสอบคุณภาพและนำสู่การปรับปรุงรูปแบบการลงภาคสนามให้ดียิ่งขึ้นและสามารถนำไปใช้อย่างมีแบบแผนที่ชัดเจน ในแต่ละปีการศึกษาต่อไป

การพัฒนาแบบการฝึกภาคสนามของนักศึกษา การจัดการชุมชน คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัย ศิลปากร ได้ให้ความสำคัญต่อการจัดการแผนการจัดการเรียนรู้ 3 ประการ (พิมพันธ์ เตชะคุปต์ และพเยาว์ ยินดีสุข, 2551 : 11) ได้แก่ 1) วัตถุประสงค์การเรียนรู้ หรือจุดประสงค์การเรียนรู้ (Objectives) เขียนเป็น วัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม (Behavioral objectives) โดยเน้นให้ผู้เรียนได้พัฒนาความรู้ (Knowledge : K) ทักษะกระบวนการ (Process : P) ทักษะกระบวนการคิด และการปฏิบัติ รวมทั้งการแสดงออก คุณสมบัติ (Attribute : A) คือความสนใจ พอใจ รวมทั้งลักษณะนิสัย 2) ประสบการณ์การเรียนรู้ (Learning experiences) ประกอบด้วย 2 ส่วน คือ เนื้อหาสาระ (Content) ที่ต้องการให้ผู้เรียนได้รับ และกระบวนการจัดการเรียนรู้ (Process of learning) เป็นขั้นตอนการจัดการเรียนรู้ ตั้งแต่ขั้นนำ ขั้นกิจกรรม ขั้นสรุป 3) การประเมินผล

(Evaluation) เป็นการตีค่าผลการเรียนรู้ของผู้เรียน ซึ่งต้องใช้ข้อมูลเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพจากการ ประเมินการเรียนรู้ตามสภาพจริง (Authentic assessment) หรือการประเมินการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียน เป็นศูนย์กลาง โดยมีการจัดกระบวนการเรียนการสอน ที่เน้นผู้เรียนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการคิดวางแผนการ ทำงาน ลงมือปฏิบัติจริง จนนำไปสู่ผลงานที่ปรากฏ อย่างเป็นรูปธรรมได้ ย่อมส่งผลต่อการพัฒนานักศึกษา อย่างแท้จริง การจัดการเรียนรู้ที่มีความยืดหยุ่นตามสภาพ ความเป็นจริงที่ยืดปัญหาจากสภาพความเป็นจริงในพื้นที่ เพื่อมุ่งให้เกิดการนำพัฒนาการดำเนินชีวิตไปเชื่อมโยง เรื่องต่างๆ ที่ได้เรียนรู้ (อมรวิรัช นาคทรพร, 2551: 99) และผู้วิจัยได้นำแนวคิดของของ เดล (Dale, 2009) เป็นหลักในการออกแบบงานวิจัย ซึ่งได้เสนอกรวย ประสบการณ์ (Dale's Cone of Experiences) ไว้เมื่อ ปี 2489 ดังภาพประกอบ 1

ภาพประกอบ1 กรวยประสบการณ์ (Dale's Cone of Experiences)

มีหลักการว่า การฟังคำบรรยาย (Lecture) ในห้องเรียน สามารถจำได้ 5% การอ่าน (Reading) สามารถจำได้ 10% การฟังและได้เห็น (Audiovisual) สามารถจำได้ 20% การได้เห็นตัวอย่าง (Demonstration) สามารถจำได้ 30% การได้แลกเปลี่ยนพูดคุยกัน (Discussion) สามารถจำได้ 50% การได้ทดลอง ปฏิบัติเอง (Practice doing) สามารถจำได้ 75% และการได้สอนผู้อื่น (Teaching) สามารถจำได้ 90% และห้องปฏิบัติการฝึกอบรมแห่งชาติ (National Training Laboratories, 2009) กล่าวไว้ว่า การเรียนในห้องเรียน

เพียงอย่างเดียวนั้นไม่เพียงพอต่อการเรียนรู้ หากได้ลงมือ ปฏิบัติและถ่ายทอดสู่ผู้อื่นจะก่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ในการ เรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพสูงกว่า จึงน่าจะส่งเสริม การเรียนรู้ที่ส่งผลต่อระดับการจำ

การฝึกปฏิบัติภาคสนาม คณะผู้วิจัยได้ให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของนักศึกษาในการทำงานร่วมกัน เนื่องจากการมีส่วนร่วมเป็นหัวใจของการเสริมสร้างพลัง การทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม (Teamwork) ที่มีประสิทธิภาพ ในการพัฒนา ทำให้ผู้เกี่ยวข้องหรือผู้มีส่วนร่วมสามารถ เข้าใจสถานการณ์ ทำให้รู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม

ในการคิดริเริ่ม ตัดสินใจ วางแผนงานและดำเนินงาน ส่งผลให้ทัศนคติในการปฏิบัติงานมากยิ่งขึ้น (โกวิทย์ พวงงาม, 2553: 197) และเน้นการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ ต้องร่วมกันคิด ร่วมกันทำ สร้างสรรค์ความรู้โดยกลุ่ม ทุกคนต้องเรียนรู้ จากกลุ่มให้มากที่สุด การเรียนรู้แบบร่วมแรงร่วมใจ มีการจัดกลุ่มกันแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและแบ่งปัน ทรัพยากรการเรียนรู้ รวมทั้งเป็นกำลังใจให้แก่กัน และ ต้องมีความรับผิดชอบร่วมกันให้ความสำเร็จของแต่ละคน เป็นความสำเร็จของกลุ่ม และการเรียนรู้แบบสร้างสรรค์ ความรู้ ด้วยการแสวงหาความรู้และสร้างความรู้ความเข้าใจ ด้วยตนเอง (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2546: 320) ให้เป็นปัจจัยหนุนเสริมกระบวนการจัดการเรียนการสอน ให้สามารถพัฒนาศักยภาพของนักศึกษา

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อการพัฒนาแบบการฝึกภาคสนามของ นักศึกษาการจัดการชุมชน คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยศิลปากร

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action research) เพื่อพัฒนารูปแบบการเรียนการสอนใน รายวิชาภาคสนาม โดยคณะผู้วิจัยได้กำหนดวิธีการ ดำเนินการวิจัย ดังต่อไปนี้

ผู้ให้ข้อมูล

คณะผู้วิจัย กำหนดให้กลุ่มนักศึกษาสาขาวิชาการ จัดการชุมชน ชั้นปีที่ 3 คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัย ศิลปากร ที่ลงทะเบียนเรียนในรายวิชา ภาคสนาม 1 และ ภาคสนาม 2 ปีการศึกษา 2553 เป็นผู้ให้ข้อมูลในการ สะท้อนผลจากการดำเนินการวิจัย จำนวน 98 คน และ คณาจารย์ สาขาวิชาการจัดการชุมชน ซึ่งเป็นคณะวิจัย จำนวน 3 คน เป็นผู้สังเกต ควบคุมการดำเนินการวิจัย และ การวิเคราะห์ความเป็นไปได้และเหมาะสมในการกำหนด กิจกรรมต่างๆ เพื่อพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน ในรายวิชาภาคสนาม

ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ ประกอบไปด้วยขั้นตอนการดำเนินการ วิจัย 4 ขั้นตอน ดังนี้

1. การวางแผนการวิจัย เป็นการจัดเตรียม

กระบวนการเรียนการสอน ติดต่อผู้นำชุมชน เตรียม สื่อการสอน งบประมาณในการดำเนินงาน เตรียมแบบ ประเมินความพึงพอใจของนักศึกษา และแบบวัดผล การเรียนของนักศึกษา

2. การปฏิบัติการวิจัย มีขั้นตอนในการดำเนิน กิจกรรมต่างๆ คือ วัดผลก่อนเรียนของนักศึกษา นำนัก ศึกษาสำรวจพื้นที่ในเบื้องต้น สร้างเครื่องมือที่ใช้ในการ รวบรวมข้อมูล เก็บข้อมูลด้วยเทคนิคต่างๆ ที่ได้เรียนมา รวบรวมข้อมูล นำข้อมูลวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชน ได้แก่ จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาสและอุปสรรค (SWOT analysis) และวิเคราะห์แนวทางการพัฒนา ด้านสังคม วัฒนธรรม การศึกษา เศรษฐกิจ การเมือง (TOWS Matrix) เพื่อจัดทำแผนพัฒนาชุมชน

3. ตรวจสอบความถูกต้องของผลการวิจัย โดย ผู้นำชุมชน และสมาชิกของชุมชนเป็นผู้ตรวจสอบ ความถูกต้องของข้อมูลในเบื้องต้น และวิเคราะห์ความ เหมาะสมของการนำไปใช้ได้จริง และคณะผู้วิจัย ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลในทุก ๆ ขั้นตอน

4. สะท้อนผล และปรับปรุงการเรียนการสอน เพื่อนำไปปรับวางแผนการเรียนการสอน การปฏิบัติ และจัดให้มีการประเมินและสะท้อนผลอีกครั้งเพื่อการ กำหนดแนวทางการพัฒนาต่อไป

วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยนี้ มีการเก็บรวบรวมข้อมูล ออกเป็น 2 ส่วนได้แก่

1. การรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร ได้แก่ แนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย และผลงานวิจัยที่มี แนวทางการศึกษาที่สอดคล้องกับงานวิจัยนี้ เพื่อรวบรวม ความรู้ไปจัดทำแผนการวิจัย

2. การรวบรวมข้อมูลจากการปฏิบัติการวิจัย ได้แก่ การให้นักศึกษาตอบแบบทดสอบเพื่อประเมินผล การเรียนก่อนและหลังการดำเนินการวิจัย การสังเกตทักษะ และความสามารถในการใช้เทคนิคการศึกษาชุมชนหลังจาก การเรียนทฤษฎีสู่การปฏิบัติ และการประชุมกลุ่มเพื่อสะท้อน ผลลัพธ์ที่นักศึกษาได้รับจากการเข้าร่วมกิจกรรมของ รายวิชาภาคสนาม และการรวบรวมข้อมูลความพึงพอใจ ของนักศึกษาต่อการจัดการเรียนการสอนวิชาภาคสนาม

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยนี้ประกอบด้วยเครื่องมือในการวิจัย 2 ส่วนดังนี้

1. เครื่องมือประเมินที่ใช้ในการปฏิบัติการวิจัย ได้แก่ แบบทดสอบความรู้เกี่ยวกับการลงภาคสนาม แบบสังเกตทักษะและความสามารถในการใช้เทคนิค การศึกษาชุมชน การจัดประชุมกลุ่มย่อยสะท้อนผลที่นักศึกษาได้รับ และแบบสอบถามความพึงพอใจของนักศึกษาต่อการจัดการเรียนการสอนวิชาภาคสนาม

2. ทักษะการใช้เทคนิคการศึกษาชุมชน ได้แก่ แผนที่เดินดิน (Foot map) แผนที่ความคิด (Mind mapping) การสัมภาษณ์ไม่มีโครงสร้าง (Unstructured interview) การจัดประชุมกลุ่ม (Focus group) การวิเคราะห์ศักยภาพชุมชน (SWOT analysis) และการวิเคราะห์แนวทางการพัฒนาชุมชน (TOWS matrix)

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผลจากการรวบรวมข้อมูล ได้ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล ออกเป็น 2 ส่วน ดังนี้

1. การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา (Content analysis) ด้วยการวิเคราะห์ ปัญหาและอุปสรรค ขณะดำเนินการวิจัย การวิเคราะห์ผลลัพธ์แต่ละกระบวนการวิจัยว่ามีความเหมาะสมและเกิดผลเชิงการพัฒนาหรือไม่ การวิเคราะห์ข้อมูลผลการวิจัย เช่น ผลสะท้อนจากนักศึกษา วิเคราะห์ถึงข้อดีและข้อเสียที่เกิดขึ้นจากกระบวนการลงภาคสนามที่คณะผู้วิจัยได้กำหนดไว้อย่างชัดเจน ผลงานของนักศึกษา พิจารณาจากคุณภาพของงานและความเชื่อมโยงประเด็นของแต่ละขั้นตอนในการลงภาคสนาม

2. การวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติ ด้วยค่าเฉลี่ย เพื่อเปรียบเทียบผลการเรียนก่อนและหลังการเรียน ในรายวิชาภาคสนาม และความพึงพอใจในการเรียน ในรายวิชาภาคสนาม

ผลการวิจัย

การดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อพัฒนารูปแบบการฝึกภาคสนามของนักศึกษาการจัดการชุมชน คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยศิลปากร สรุปผลการศึกษาจำแนกออกเป็น การวางแผนการวิจัย การปฏิบัติการวิจัย และการประเมินผลสะท้อนผลการวิจัย ตามลำดับดังนี้

การวางแผนการวิจัย

1. คณะผู้วิจัยเตรียมการเรียนการสอน โดยประชุมคณาจารย์วางแผนการจัดกระบวนการเรียน

การสอนที่มุ่งให้นักศึกษา เกิดการบูรณาการความรู้ที่ได้เรียนมา และนำมาปรับใช้ในการลงมือฝึกปฏิบัติจริง โดยกำหนดประมวลการสอนอย่างละเอียด ทั้งในด้านต่างๆ ได้แก่ กำหนดช่วงเวลาระยะเวลา ลักษณะกิจกรรมที่ใช้สอน เอกสารประกอบการสอน และงบประมาณ

2. คณะผู้วิจัยเตรียมพื้นที่และติดต่อองค์การบริหารส่วนตำบลและผู้นำชุมชน ตำบลหนองศาลา อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดเพชรบุรีถึงความต้องการในการร่วมจัดกระบวนการเรียนการสอนให้กับนักศึกษา และนำผลจากการศึกษาของนักศึกษาไปใช้ในการพัฒนาชุมชนได้จริง ผลพบว่า องค์การบริหารส่วนตำบลและผู้นำชุมชน ตำบลหนองศาลาพร้อมที่จะให้นักศึกษาดำเนินการรวบรวมข้อมูลในชุมชนและสร้างแผนพัฒนาชุมชนโดยให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดทำแผนพัฒนาชุมชน ตำบลหนองศาลา เพื่อให้แผนพัฒนาชุมชนตำบลหนองศาลาเป็นแผนที่นำไปสู่การพัฒนาชุมชนอย่างแท้จริง

3. คณะผู้วิจัยสร้างแบบวัดผลการเรียนของนักศึกษา และแบบประเมินความพึงพอใจจากการเรียนวิชาภาคสนามของนักศึกษา

4. ผู้วิจัยกำหนดวิธีการพัฒนาความรู้และทักษะแก่นักศึกษา ดังนี้

4.1 การใช้การเรียนรู้จากการลงมือกระทำ (Learning by doing) ในการให้นักศึกษาทดลองปฏิบัติ และนำไปสู่การปรับเปลี่ยนรูปแบบอย่างต่อเนื่อง

4.2 การใช้การระดมความคิด (Brain storming) ในการให้นักศึกษาสะท้อนผล และการแสดงความคิดเห็นเพื่อปรับเปลี่ยนรูปแบบอย่างเหมาะสม

4.3 การใช้การอภิปรายภายในกลุ่ม (Group discussion) ในการให้นักศึกษาตัดสินใจในการเลือกพื้นที่เลือกวิธีการทำงาน การแบ่งงาน และการกำหนดแนวทางการปฏิบัติงานภาคสนาม

4.4 การให้ความรู้ เกี่ยวกับเทคนิคการศึกษาชุมชน เช่น การทำแผนที่ชุมชน (Community map) การวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชน ด้วยเทคนิค SWOT analysis ทั้งปัจจัยภายใน ได้แก่ ด้านจุดแข็ง จุดอ่อน และปัจจัยภายนอก ได้แก่ โอกาสและอุปสรรคของชุมชน และเทคนิค TOWS matrix ในการวิเคราะห์แนวทางการพัฒนาชุมชน ทั้งเชิงรุก เชิงรับ ป้องกัน และเชิงแก้ไข เพื่อพัฒนาสู่การกำหนดแผนการพัฒนาชุมชน และเทคนิค แผนที่ความคิด (Mind mapping) ในการเขียนโครงสร้าง

ประเด็นคำถาม

4.5 ให้ความรู้เกี่ยวกับการเก็บรวบรวมข้อมูล จากชุมชน การบันทึกข้อมูล และการเขียนรายงานผลการ ศึกษาเพื่อจัดทำรูปเล่มรายงานอย่างละเอียดและถูกต้อง

5. คณะผู้วิจัย และผู้นำชุมชนตำบลหนองศาลา ร่วมกัน กำหนดพื้นที่ และประสานผู้นำชุมชน และสมาชิก ในชุมชน เพื่อเตรียมให้ข้อมูลกับนักศึกษา

การปฏิบัติการวิจัย

1. คณะผู้วิจัยวัดผลก่อนเรียน เกี่ยวกับ เทคนิค การศึกษาชุมชน เครื่องมือในการรวบรวมข้อมูลและการ ปฏิบัติตนในการลงพื้นที่ภาคสนาม ผลพบว่า นักศึกษา ส่วนใหญ่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเทคนิคการศึกษา ชุมชนการสร้างเครื่องมือและรวบรวมข้อมูล แต่ยังไม่รู้จัก วิธีประยุกต์ใช้จริง การวัดผลทางสถิติจากนักศึกษา 98 คน คิดเป็นคะแนนเฉลี่ย 13.5 จากคะแนนเต็ม 20 คะแนน

2. คณะผู้วิจัยนำตัวแทนนักศึกษาจำนวน 10 คน เข้าพบผู้นำชุมชน และได้สำรวจพื้นที่จริงด้วยตนเอง เพื่อนำข้อมูลนำเสนอให้สมาชิกในชั้นเรียน ได้เห็นสภาพพื้นที่ ประกอบการประชุมด้วยการมีประธานของห้องเป็นผู้ดำเนินการประชุม เพื่อร่วมตัดสินใจว่าจะศึกษาเรื่องใด ในชุมชน เพราะเหตุใด และทำอย่างไร

3. นักศึกษานำผลการประชุมนำเสนอให้คณะ ผู้วิจัย พบว่านักศึกษาเลือกที่จะทำแผนพัฒนาตำบลหนอง ศาลา โดยการลงพื้นที่ศึกษาชุมชนโดยกลุ่มนักศึกษาแยก การศึกษาตามจำนวนหมู่บ้านทั้งหมด แล้วจึงนำข้อมูลมา ประมวลเป็นข้อมูลระดับตำบล และวิเคราะห์ผลการ ศึกษาด้วยเทคนิคต่างๆ ในห้องเรียนร่วมกัน

4. นักศึกษาลงพื้นที่ ด้วยการกำหนด รายละเอียดของการลงพื้นที่ ตามกำหนดการต่อไปนี้

วันที่ 12 สิงหาคม 2553

07.00 น.-08.00 น. ออกเดินทางและรับประทาน อาหารเช้าในรถ

08.00 น.-12.00 น. เตรียมความพร้อมลงพื้นที่ (พบ ผู้นำชุมชน และสร้างความสัมพันธ์ เบื้องต้น)

13.00 น.-16.00 น. ลงพื้นที่เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล

18.00 น.-19.00 น. ประชุมสรุปกิจกรรมที่ได้ทำใน แต่ละวัน ปัญหาที่พบและแผนใน

การรวบรวมข้อมูลในวันต่อไป

วันที่ 13 – 14 สิงหาคม 2553

08.00 น.-16.00 น. ลงพื้นที่เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล

18.00 น.-19.00 น. ประชุมสรุปกิจกรรมที่ได้ทำใน แต่ละวัน ปัญหาที่พบและแผนใน การรวบรวมข้อมูลในวันต่อไป

วันที่ 15 สิงหาคม 2553

09.00 น.-12.00 น. สรุปข้อมูล (บทสัมภาษณ์ราย บุคคลและสรุปข้อมูลหมู่บ้าน)

13.00 น.-16.00 น. เข้ากระบวนการกลุ่ม เพื่อรวบรวม ข้อมูลในระดับตำบล

วันที่ 16 สิงหาคม 2553

ส่งผลงานที่สรุปในระดับตำบลเพื่อให้คณะวิจัย เสนอแนะข้อมูลเพิ่มเติมจำแนกเนื้อหาเป็น 4 บท ดังนี้ บทที่ 1 ข้อมูลเบื้องต้นของตำบลหนองศาลา ประกอบด้วย แผนที่ชุมชน ข้อมูลพื้นฐาน ได้แก่ ประวัติความเป็นมา เศรษฐกิจ สังคม การศึกษา การเมือง บทที่ 2 ความ ต้องการพื้นฐานของตำบลหนองศาลา บทที่ 3 ปัญหา และความต้องการของตำบลหนองศาลา และ บทที่ 4 รายละเอียดของแต่ละหมู่บ้าน ประกอบด้วย แผนที่ชุมชน ข้อมูลพื้นฐาน ได้แก่ ประวัติความเป็นมา เศรษฐกิจ สังคม การศึกษา การเมือง และบทสัมภาษณ์ในรายบุคคล

วันที่ 24 สิงหาคม 2553

คณะผู้วิจัยร่วมกันตรวจสอบและส่งงานกลับไปยัง นักศึกษา นักศึกษาได้ประชุมวางแผนในการเก็บรวบรวม ข้อมูลในส่วนที่ยังไม่สมบูรณ์

วันที่ 27-29 สิงหาคม 2553

นักศึกษาลงพื้นที่ เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติม เฉพาะกลุ่มที่ต้องการข้อมูลเพิ่มเติม

5. นักศึกษาตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล วันที่ 18 พฤศจิกายน 2553 คณะผู้วิจัยนำนักศึกษา จัดประชุมกลุ่มร่วมกับกลุ่มผู้นำชุมชน โดยการจัดประชุม กลุ่มย่อย โดยแยกกลุ่มรายหมู่บ้าน เพื่อให้ผู้นำชุมชน ร่วมตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล นักศึกษานำไปปรับ แก้ไขให้ถูกต้อง

6. นักศึกษานำข้อมูลมาวิเคราะห์ SWOT analysis เพื่อวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชน และเทคนิค TOWS matrix ในการวิเคราะห์แนวทางการพัฒนาชุมชน เพื่อจัดทำแผนการพัฒนา ตำบลหนองศาลา

7. นักศึกษาจัดประชุมร่วมกับสมาชิกในชุมชนตำบลหนองศาลา วันที่ 20 มกราคม 2554 จัดประชุมเพื่อให้สมาชิกในชุมชนทำประชาพิจารณ์แผนพัฒนาของตำบล โดยพิจารณาถึงความเหมาะสม ความเป็นไปได้ และให้ข้อเสนอแนะแนวทางการพัฒนาเพิ่มเติม

8. นักศึกษานำแผนพัฒนาตำบลหนองศาลาไปปรับให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง และจัดทำรายงานฉบับสมบูรณ์ให้คณะผู้วิจัยตรวจสอบเพื่อปรับแก้รอบสุดท้าย

9. นักศึกษาจัดประชุมร่วมกับผู้นำชุมชนที่องค์การบริหารส่วนตำบลหนองศาลา วันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2554 โดยนำเสนอสื่อประมวลวิธีการศึกษาชุมชน และข้อเสนอแผนพัฒนาตำบลแก่ชุมชน และมอบรายงานแผนพัฒนาตำบลหนองศาลาซึ่งเป็นผลงานของนักศึกษาแก่ผู้นำชุมชนและองค์การบริหารส่วนตำบล เพื่อนำไปเป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนต่อไป

การประเมินผลและสะท้อนผลการวิจัย

คณะผู้วิจัยวัดผลหลังการเรียนการสอนภาคสนามในครั้งนี้ พบว่า นักศึกษามีความเข้าใจและสามารถปฏิบัติงานภาคสนามได้จริง การวัดผลทางสถิติจากนักศึกษา 98 คน คิดเป็นคะแนนเฉลี่ย 18.5 จากคะแนนเต็ม 20 คะแนน

คณะผู้วิจัย และปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลร่วมประเมินการทำงานของนักศึกษา พบว่า นักศึกษามีความเข้าใจในการทำงานร่วมกับชุมชนมากขึ้น นอกจากนี้ นักศึกษายังเกิดความสามัคคีในการทำงานร่วมกัน รู้จักการวางตัวเข้ากับชุมชน แต่สิ่งที่ควรปรับปรุงในการจัดการเรียนการสอนในครั้งนี้คือ เพิ่มการให้ความรู้ในเรื่องของการเขียนรายงาน เพราะนักศึกษายังมีปัญหาในการถ่ายทอดความรู้ที่มีอยู่มาปรับเขียนเป็นตัวหนังสือได้ไม่เหมาะสมนัก ทำให้ไม่สามารถบอกเล่าเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้ชัดเจน และเขียนเป็นแผนพัฒนาชุมชนได้ไม่ชัดเจน

คณะผู้วิจัย จึงนำผลการประเมินไปสู่การปรับปรุงการเรียนการสอนในรอบที่ 2 โดยเริ่มจากวางแผน

การสอน ในเรื่องการเขียนรายงานและการเขียนแผนพัฒนาชุมชน คณะผู้วิจัยสอนและให้นักศึกษาลงมือเขียนรายงานและแผนพัฒนาหนองศาลาใหม่อีกครั้ง พบว่านักศึกษามีความสามารถเขียนได้ดีขึ้น และนักศึกษาได้สะท้อนผลถึงความพึงพอใจต่อการเรียนในรายวิชานี้ คิดเป็นค่าเฉลี่ย 4.28 จากคะแนนเต็ม 5.0 คะแนน ซึ่งอยู่ในระดับมาก และจากการประชุมกลุ่มย่อยของนักศึกษาได้สะท้อนผลที่นักศึกษาได้รับจากการฝึกประสบการณ์ภาคสนามซึ่งเป็นส่วนภาคปฏิบัติของกระบวนการวิจัย ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 4 ด้าน ดังนี้

1. ด้านความรู้ นักศึกษาสามารถนำความรู้ที่เรียนมาใช้ในการปฏิบัติจริง เช่น การสร้างแบบสอบถามแบบสัมภาษณ์ การวิเคราะห์ข้อมูลด้วยเทคนิควิเคราะห์ศักยภาพของชุมชน (SWOT Analysis) และเทคนิควิเคราะห์แนวทางการพัฒนาชุมชน (TOWS Matrix) และได้เรียนรู้วิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน

2. ด้านทักษะ นักศึกษาได้มีส่วนช่วย เหลือชุมชนให้สามารถพัฒนาในด้านต่างๆ ฝึกการทำงานเป็นทีม ทำงานเป็นระบบ มีการวางแผนการทำงานเป็นขั้นตอน ได้พัฒนาทักษะการแสดงออกต่อที่ประชุม ฝึกการเป็นผู้นำ กล้าคิด กล้าพูด และมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นและมีความสามารถในการติดต่อประสานงานกับองค์กรและผู้นำชุมชน

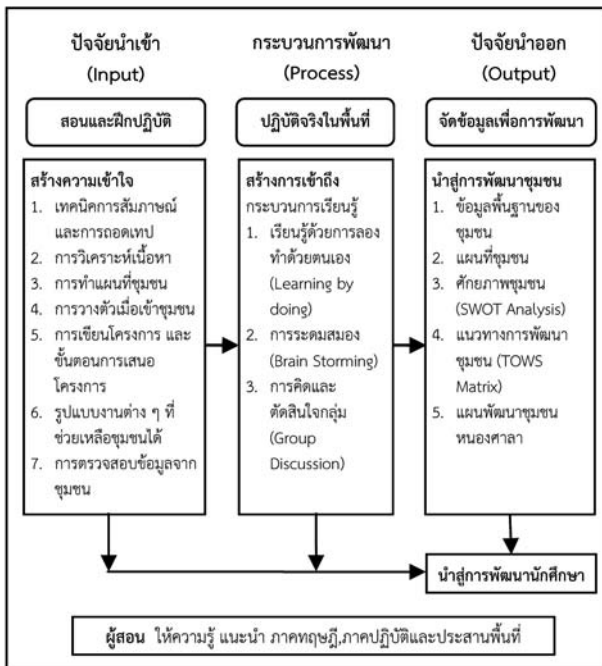
3. ด้านจิตใจ นักศึกษาได้รู้จักตัวตนของแต่ละบุคคล รู้จักเปิดใจที่จะรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น และมีความสามัคคีในทีมงานที่เป็นกลุ่มเพื่อน และสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับชาวบ้านในชุมชน

4. ด้านการพัฒนาตนเอง นักศึกษาได้พัฒนาให้มีความรับผิดชอบต่อหน้าที่และงานที่ได้รับมอบหมาย สามารถแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า รู้จักการสร้างมนุษยสัมพันธ์ต่อเพื่อนและชาวบ้าน

สรุปผลการวิจัย

รูปแบบการฝึกภาคสนามของนักศึกษาสาขาวิชาการจัดการชุมชน คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยศิลปากร สามารถสรุปได้ดังภาพประกอบ 2

ภาพประกอบ 2 รูปแบบการฝึกภาคสนาม

รูปแบบการฝึกภาคสนามของนักศึกษาสาขาวิชา การจัดการชุมชน สามารถจำแนกรูปแบบด้วยปัจจัยนำเข้า (Input) กระบวนการพัฒนา (Process) และปัจจัยนำออก (Output) ดังนี้

1. ปัจจัยนำเข้า เน้นการสร้าง ความเข้าใจแก่นักศึกษา ด้วยการเรียนรู้เทคนิคการสัมภาษณ์ และการถอดเทป การวิเคราะห์เนื้อหา การทำแผนที่ชุมชน การวางตัวเมื่อเข้าชุมชน การเขียนโครงการ และขั้นตอนการเสนอโครงการ รูปแบบงานต่างๆ ที่ช่วยเหลือชุมชนได้ การตรวจสอบข้อมูลจากชุมชน

2. กระบวนการพัฒนา เน้นการเข้าถึงชุมชนและข้อมูล ด้วยการปฏิบัติจริงในพื้นที่ ใช้กระบวนการเรียนรู้ด้วยการลงมือทำด้วยตนเอง (Learning by doing) การระดมสมอง (Brain storming) และการคิดและตัดสินใจกลุ่ม (Group discussion)

3. ปัจจัยนำออก เน้นการจัดการข้อมูล ด้วยการ ทำแผนที่ชุมชน นำข้อมูลพื้นฐานของชุมชนมาวิเคราะห์ ศักยภาพชุมชน (SWOT analysis) และวิเคราะห์แนวทางการพัฒนาชุมชน (TOWS matrix) พัฒนาเป็นแผนพัฒนาชุมชนหนองศาลา

อภิปรายผล

การพัฒนาการเรียนการสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ให้ออกาสนักศึกษาได้เรียนรู้ผ่านการบรรยายจาก อาจารย์ผู้ควบคุมการสอน เกี่ยวกับเทคนิคและวิธีการ ศึกษาชุมชน การฝึกประสบการณ์ในการลงพื้นที่ศึกษา ชุมชน การวิเคราะห์ข้อมูลและการจัดทำแผนพัฒนา ชุมชน เน้นการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2546: 320) ด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมของนักศึกษา ได้แก่ การ จัดการประชุมวางแผนงาน การสรุปผลการดำเนินงาน และการสรุปบทเรียนการเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง โดยชาวบ้านในชุมชน เป็นปัจจัยสำคัญที่นักศึกษาต้อง พิจารณาถึงการเลือกวิธีการในการสื่อสาร เพื่อการเข้าถึง ข้อมูล การสร้างการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการตรวจสอบข้อมูล และการแสดงความคิดเห็นผ่านการประชุม ประชาคมชุมชน เพื่อได้ข้อสรุปแผนพัฒนาชุมชน มีส่วน สำคัญให้นักศึกษาเกิดการเรียนรู้และส่งผลต่อความสามารถ ในการเรียนรู้และจดจำได้ไม่ต่ำกว่าร้อยละ 75 ซึ่งเป็นไป ตามกรวยประสบการณ์ของ เดล (Dale, 2009)

ทั้งนี้สิ่งที่สำคัญของการจัดการเรียนการสอนวิชา ภาคสนามให้ประสบความสำเร็จสัมฤทธิ์ผล อาจารย์ ผู้ควบคุมการเรียนการสอน มีบทบาทสำคัญในการสร้าง โอกาสของการเรียนรู้ การชี้ให้เห็นความสำคัญของการ เรียนรู้ ที่มีความยืดหยุ่นตามสภาพความเป็นจริงของพื้นที่ (อมรวิรัช นาครทรรพ, 2551: 99) เพื่อร่วมกันกำหนด บทบาทของการเป็นผู้เข้าไปศึกษาชุมชน และการเป็น ผู้จัดทำแผนพัฒนาให้แก่ชุมชน ให้ชุมชนสามารถนำไปใช้ เป็นแนวทางการพัฒนาในอนาคต และบทบาทในการ กระตุ้นให้เกิดการคิด การซักถาม การแลกเปลี่ยนระหว่าง นักศึกษาในชั้นเรียนอย่างสม่ำเสมอ จะนำไปสู่การพัฒนา ระบบการคิด การทำงานเป็นทีมแบบมีส่วนร่วม ซึ่งเป็น หัวใจสำคัญของการเสริมสร้างพลังการทำงานร่วมกันเป็น กลุ่ม (โกวิทย์ พวงงาม, 2553: 197) การมีความรู้ ทักษะ กระบวนการ การคิดและการปฏิบัติ (พิมพ์พันธ์ เดชะคุปต์ และพะเยาว์ ยินดีสุข, 2551: 11) การสื่อสาร การจูงใจ และการตัดสินใจร่วมกัน ส่วนต่างๆ เหล่านี้มีความสำคัญ ในการหนุนเสริมการสร้างบุคลิกภาพของการเป็นผู้นำ ผู้ประสานงาน ผู้สื่อความ ผู้จัดการ และผู้ปฏิบัติการ ซึ่งเป็นบทบาทที่สำคัญที่หล่อหลอมให้นักศึกษาสามารถ เป็นนักการจัดการชุมชนที่มีคุณภาพในอนาคต

ข้อเสนอแนะในการปฏิบัติ

แนวทางการจัดการเรียนการสอนที่อิงการวิจัยหรือการวิจัยเชิงปฏิบัติการควรเป็นแบบอย่างแก่ ผู้สอนในระดับสถาบันอุดมศึกษาในการพัฒนาการเรียนการสอนให้มีความเหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายและ ตามวัตถุประสงค์ของการเรียนในรายวิชาต่างๆ ซึ่งมีส่วนสำคัญต่อการพัฒนาทักษะการสอนของผู้สอนและเพิ่มประสิทธิภาพการสอนให้ผู้เรียนได้เกิดผลสัมฤทธิ์ในการเรียนรู้

ข้อเสนอแนะในการวิจัยต่อไป

การดำเนินการวิจัยครั้งต่อไป เพื่อพัฒนารูปแบบให้ดียิ่งขึ้น และควรเพิ่มการศึกษาเหตุปัจจัยที่ส่งผลต่อพฤติกรรมมีส่วนร่วมในการเรียนวิชาภาคสนาม เพื่อใช้ประโยชน์ในการกระตุ้นพฤติกรรมการเรียนรู้เพื่อเอื้อต่อประสิทธิภาพในการจัดการเรียนรู้ให้ดียิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- โกวิทย์ พวงงาม. (2553). *การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: บริษัทพิพิธการพิมพ์ จำกัด.
- ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. (2546). *กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา. พิมพ์ครั้งที่ 2*. กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.
- พิมพ์พันธ์ เดชะคุปต์ และ พเยาว์ ยินดีสุข. (2551). *ทักษะ 5C เพื่อการพัฒนาหน่วยการเรียนรู้และการจัดการสอนแบบบูรณาการ. พิมพ์ครั้งที่ 6*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อมรวิรัช นาครทรรพ. (2551). *การศึกษาในวิถีชุมชน: การสังเคราะห์ประสบการณ์ในชุดโครงการวิจัยด้านการศึกษากับชุมชน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว).
- Cher, Hendricks. (2009). *Improving schools through action research : A comprehensive guide for education*. (2nd ed.). United State of America : Pearson Education, Inc.
- Dale, Edgar. (2009). *Myths and misconceptions*. Retrieved on September 3, 2009, from <http://www.learningandteaching.info>.
- National Training Laboratories. (2009). *Human capital management e-learning*. Retrieved on September 3, 2009, from <http://www.percepsys.com>.